

LIBRIS

We know
books

© Editura EIKON

București, Calea Giulești 333, Sector 6,
cod poștal 031310, România

Difuzare / distribuție carte: 021 348 14 74
0733 131 145, 0728 084 802
difuzare@edituracikon.ro

Redacția: 021 348 14 74
0728 084 802, 0733 131 145
contact@edituracikon.ro
www.librariaeikon.ro

**Editura Eikon este acreditată de
Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS)**

ISBN: 978-606-49-1530-6

Redactor: Mihai Salvan

DTP: Mihăiță Stroe

Editor: Valentin Ajder

Eduard Ciortea

MOARTEA ȘI LUMEA DE DINCOLO. O PERSPECTIVĂ ETNO-FOLCLORICĂ

Cuvânt înainte de
Dorin Ștefănescu

E I K O N

București, 2025

Cuprins

Cuvânt înainte.....	9
Introducere.....	17
Capitolul I.	
Marea trecere. O abordare sintetică	25
1. Tranziția și starea de apoi-perspective filozofice	26
2. Hotarul dintre lumi și promisiunea religiei	41
3. Abordări și aspecte psihologice ale fenomenului morții ...	52
4. Moartea și misterul de dincolo în oglinda culturii.....	59
Capitolul II.	
Lumea meta-fizică în țesătura epicului popular	63
1. Basmul, palimpsest al spiritului uman.....	65
1.1. Particularități definitorii și aspectuale ale basmului... 66	
1.2. Despre ce ne vorbesc basmele românești.....	71
2. Balada sau povestea conștiinței populare în versuri	91
2.1. Balada – despre cum o definește ochiul uman.....	92
2.2. Ecoul morții în melosul epic.....	93
Capitolul III	
Lirica despărțirii. Bocete și alte cântări funebre.....	121
1. Lirica populară funerară în orizonturi definitorii.....	122
2. O lume ce se arată prin plânsul bocetelor.....	135
3. Cântările rituale ce acompaniază trecerea.....	150

Capitolul IV.

Marea trecere în ecoul tradiției	163
1. Manifestări folclorice înrădăcinate – între definiții și funcții.....	164
2. De la semnele prevestitoare până la instalarea morții.....	176
3. De la instalarea morții până la înhumare.....	202
4. Sufletul – între rememorare și uitare.....	236
5. Entități <i>trans-sepulcrale</i> și reveniri nefirești în mentalul colectiv	250
6. Incursiuni ale gândirii populare dincolo de mormânt.....	267

Capitolul V.

Aspecte lingvistice și interculturale.....	279
1. <i>Marea trecere</i> în oglinda transgenerațională a limbii.....	280
2. Similarități și deosebiri între universul mito-ritualic maghiar și cel românesc.....	301
Bibliografie.....	337

Cuvânt înainte

Cartea de față, semnată de Eduard Ciorcea, în multe privințe o investigație de pionierat în domeniu, se dorește o imersiune exegetică în substraturile gândirii populare cu privire la evenimentul morții. Cei trei piloni de susținere a excursului critic, pe care se fundamentează întreaga cercetare, sunt literatura populară epică, literatura populară lirică, obiceiurile și ritualurile înrădăcinate. Trebuie spus din capul locului că avem de a face cu o cercetare interdisciplinară care, în cuvintele autorului, constituie „un subiect de actualitate atât pentru cei angrenați în vastul domeniu al etnologiei, cât și pentru specialiștii în sociologie și psihologie”.

Primul capitol (*Marea trecere. O abordare sintetică*) se deschide cu o trecere în revistă a câtorva abordări filosofice ale temei, cu o atenție specială acordată tratatului lui Jankélévitch despre moarte, reflecțiilor lui Heidegger din *Ființă și timp* și celor ale lui Unamuno, cu scurte popasuri în câteva pagini ale lui Lévinas, semnificativă fiind problema raportului dintre moarte și timp. În contrasens cu demersul heideggerian, care gândește timpul plecând de la moarte, Lévinas înscrie moartea în țesătura timpului: „Problema constă în a ne întreba ce este acest sfârșit pentru temporalitatea manifestării, ce este moartea pentru timp”, adică în a vedea moartea în timp și nu timpul în moarte. Aceste câteva poziționări filosofice își dovedesc necesitatea în calitatea lor de repere reflexive care conferă

Introducere

Nu există îndoială asupra faptului că omul tuturor timpurilor încerca să dezvolte o privire comprehensivă cu care să poată radiografia lumea în cele mai mici și ascunse detalii ale ei. Este contrar firii omului să nu caute răspunsuri, căci o viață trăită între elemente cunoscute (ori cel puțin definite și descrise într-un anume fel) este mult mai sigură și trainică decât o existență dusă între șiruri nesfârșite de întrebări. *Homo intellectus*, așadar, caută să-și explice lumea motivat de curiozitate, dar în străfundurile ființei sale are nevoie de răspunsuri și explicații pline cu sens, care să-i poată oferi tăria necesară pentru a surmonta tragediile vieții. Dacă omul este o ființă în căutare de răspunsuri, neîndoielnic, moartea și lumea de dincolo au reprezentat și continuă să reprezinte cel mai mare mister existențial care îl va privi, la un moment dat, pe fiecare individ în parte. Rutina vieții omului universal intră din când în când într-o paranteză marcată de moartea aproapelui său, iar astfel de momente devin prielnice pentru introspecții și întrebări de natură ontologică. Precum aburul părăsește apa fără să-i știrbească ființa, dar – deși într-o măsură aproape insesizabilă – îi împruținează materia, sau precum frunza ce părăsește coroana pomului în timp de vară nu goleşte arborele, dar produce un anume gol (sesizabil, de regulă, doar pe secțiunea crengii pe care o popula), așa și omul ce părăsește comunitatea din ființa căreia face parte produce un hiat ființial, care este cel mai puternic resimțit

în familie, – nucleul societății – precum și în microuniversul bine încheiat al satului.

În studiul de față, intitulat *MOARTEA ȘI LUMEA DE DINCOLO. O PERSPECTIVĂ ETNO-FOLCLORICĂ*, ne propunem drept obiectiv general să realizăm o frescă a modului în care omul lumii arhaice a satului românesc (ca exponent al conștiinței populare autohtone) a încercat și încearcă să înțeleagă ceea ce este cunoscut în limbaj popular ca marea trecere, precum și să surprindem în detalii felul în care acest om al gândirii mitico-ritualice se raportează la moarte și la ceea ce se ascunde după ea.

Motivația ce stă în spatele alegerii acestei teme se datorează, în cea mai mare măsură, unei pasiuni personale legate de cunoașterea lumii văzute prin ochii nealterați ai țăranului de ieri (și în măsura în care s-a păstrat) și de azi, o lume pe care o suspectăm ca ocupând rolul visterului unei înțelepciuni și cunoașteri străvechi mai mult sau mai puțin bine conservate, pasiune la care se adaugă un interes religios, psihologic, cultural și filozofic legat de trecerea la cele veșnice. O influență considerabilă au avut asupra alegerii cercetării acestui subiect și scrierile semnate de C. G. Jung, despre existența unui inconștient colectiv și a arhetipurilor care îl constituie, precum și fascinația pe care am dezvoltat-o în legătură cu modalitatea prin care credințele străvechi precreștine se perpetuează de-a lungul generațiilor și – chiar dacă, de cele mai multe ori, se modifică substanțial și devin parte a unui conglomerat de credințe materializat într-un sincretism religios – se manifestă extrem de pregnant în diversitatea materialului etnografic cunoscut.

Metodele de care ne vom folosi includ consultarea literaturii de specialitate, analiza hermeneutică a textelor

propriu-zise, observația și interpretarea obiceiurilor și complexelor rituale, sinteza, analiza, studiul de caz, precum și metode comparatiste interculturale.

În vederea atingerii cu succes a obiectivului general, acordăm o atenție distinctă structurării ideilor în cadrul lucrării. Astfel, din moment ce urmărim formarea unei imagini cât mai precise a modului în care țăranul român privește, înțelege și tratează marea trecere și lumea de dincolo, precum am menționat și în rânduri anterioare, vom supune disecției hermeneutice un amplu material folcloric, acordând atenție deosebită diversității sale. Din moment ce considerăm că, în autenticitatea ei sublimă, conștiința populară se exprimă printr-un complex de mărturie culturale populare ce se sprijină pe trei piloni de susținere (literatura populară epică, literatura populară lirică și, nu în ultimul rând, obiceiurile și ritualurile înrădăcinate), am constituit capitole separate pentru fiecare în parte. Românul lumii arhaice și-a exprimat și transmis convingerile, credințele și experiențele despre lume prin povești, cântări ori tradițiile pe care le perpetua. În cele ce urmează, dorim să prezentăm osatura cărții cu unitățile care o vor compune și care vor oferi un spațiu de manifestare organizat analizelor, cuprinzând obiective specifice.

Primul capitol (*MAREA TRECERE. O ABORDARE SINTETICĂ*) – respectând oarecum tradiția realizării lucrărilor științifice – constituie, totodată, partea pur teoretică a studiului. Este capitolul ce oferă o fundamentare teoretică sumară a aspectelor practice pe care le vom analiza în capitolele următoare. Alcătuit din patru subcapitole (*Tranziția și starea de apoi - perspective filozofice; Hotarul dintre lumi și promisiunea religiei; Abordări și*

aspecte psihologice ale fenomenului morții; Moartea și misterul de dincolo în oglinda culturii), acest capitol oferă o incursiune teoretică relativă la modalitatea prin care moartea ajunge să fie înțeleasă în patru domenii diverse (filozofie, religie, psihologie, cultură), domenii de ale căror instrumente de apropiere ne vom folosi în secțiunile următoare ale cărții.

Cel de-al doilea capitol al cărții (*LUMEA META-FIZICĂ ÎN ȚESĂTURĂ EPICULUI POPULAR*) este, totodată, și primul în care vom supune analizei aripa epică a literaturii populare. Din moment ce epicul conține o serie de aspecte particularizatoare, considerăm că o tratare separată a acesteia față de literatura lirică este cât se poate de benefică. Drept reprezentante principale ale genului literar, vom alege două specii distincte (și, considerăm noi, din mai multe motive, cele mai reprezentative): *basmul* și *balada*. În timp ce basmul este ideal – datorită structurării sale în proză – observării alterării elementelor de detaliu de-a lungul regiunilor și secolelor, balada – prin prisma organizării în versuri – dă dovadă de o stabilitate formală mult mai mare, ceea ce, apreciem, va putea fi observat și în variantele pe care le vom supune analizei. Ambelor specii le vor fi alocate subcapitole distincte (*Basmul, palimpsest al spiritului uman* și *Balada sau povestea conștiinței populare în versuri*), în care atât orizonturile definitorii și descriptive, cât și, mai ales, opere propriu-zise ce aparțin acestor specii vor avea parte de un amplu spațiu de desfășurare interpretativă. Omul tuturor timpurilor a fost un *homo narrans*, ce își cuprindea propria viață, precum și pe cea a consătenilor săi în povești. Pornind de la această realitate, avem speranța că vom putea să surprindem mărturia care să ne ofere o imagine clară a modului în care

comunitățile arhaice priveau moartea și, în special, cum alegeau să se manifeste în fața ei.

În cel de-al treilea capitol al studiului (intitulat *LIRICA DESPĂRȚIRII. BOCETE ȘI ALTE CÂNTĂRI FUNEBRE*), vom avea în vedere aripa lirică a literaturii populare românești și, la fel ca în cuprinsul capitolului anterior, vom consacra spațiu pentru analizarea unor creații ce țin de două specii înrudite, dar distincte. Ambele specii există doar prin intermediul contextului funerar: bocetele (specie ale cărei structuri le vom așeza sub microscopul hermeneutic în subcapitolul *O lume ce se arată prin plânsul bocetelor*) și cântările rituale (această specie, inclusă mult timp în rândurile bocetelor, este o autentică exprimare a mentalității aflate sub semnul mitului și va fi tratată în subcapitolul denumit *Cântările rituale ce acompaniază trecerea*). Dacă organizarea acestora în formă de versuri ne asigură de menținerea unei constante formale de-a lungul secolelor, ceea ce ne oferă prilejul unei cât mai autentice și veritabile incursiuni în trecutul mentalității populare, specificul lor funerar concentrează tema morții și a lumii de dincolo în versurile pe care ni le prezintă.

Capitolul patru (*MAREA TRECERE ÎN ECOUL TRADIȚIEI*) beneficiază, neîndoielnic, de cea mai vastă întindere, ceea ce se explică prin numărul extrem de ridicat de credințe ce au generat comportamente ritualice înrădăcinate. Acest capitol, preconizăm, va oferi cele mai multe incursiuni în mentalitatea arhaică ce se descoperă în fața morții. Dacă în prima parte ne propunem crearea unui orizont de definiții ce privește principalele noțiuni (simbol, rit, ritual, mit, obicei etc.), subcapitolele următoare vor fi prezentate în firescul cronologic al morții și vor avea

în prim-plan analiza obiceiurilor (*De la semnele prevestitoare până la instalarea morții; De la instalarea morții până la înhumare; Sufletul – între rememorare și uitare*). Ultimele două subcapitole (*Entități trans-sepulcrale și reveniri nefirești în mentalul colectiv; Incursiuni ale gândirii populare dincolo de mormânt*) vor trata existența entităților metafizice legate de moarte din cușorul de credințe populare, respectiv imaginile despre lumea de dincolo pe care țăranul român și le fabrică din creuzetul religios pe care vicisitudinile secolelor i l-au lăsat drept moștenire.

Ultimul capitol (intitulat *ASPECTE LINGVISTICE ȘI INTERCULTURALE*) se îndepărtează cumva, din punctul de vedere al conținutului, de capitolele anterioare. Acest capitol va fi unul hibrid, în care prin două subcapitole distincte – ambele de o relevanță considerabilă în vederea tratării temei – vom încerca să înțelegem cât mai bine înțelepciunea populară la zenitul vieții.

În primul subcapitol (cărui îi atribuim titlul de *Marea trecere în oglinda transgenerațională a limbii*), urmărim să trecem în revistă cele mai reprezentative mărturii de limbă (cuvinte, dar în special expresii) în care generațiile din trecut și-au ascuns credințele și raportările față de moarte și lumea nevăzută dincolo de sepultură. Această abordare lingvistică, considerăm noi, se circumscrie firescului în condițiile în care limba (alături de obiceiuri) este cel mai loial vistier al unor realități ce s-au șters de pe scena actualității. Și mai interesantă este funcționarea expresiilor: combinații de cuvinte care întotdeauna reflectă altceva și mai mult decât elementele lexicale ce le compun, în mod individual. Mutațiile semantice au intervenit de-a lungul timpurilor, dar printr-o analiză etimologică noi porți ni se pot deschide înspre gândirea ce a guvernat comunități

întregi și, la nivelul inconștientului colectiv, continuă să le influențeze și în prezent.

Cel de-al doilea subcapitol este un studiu comparatist care urmărește confruntarea elementelor de primă relevanță din folclorul maghiar și din cel românesc (în special din Transilvania), finalitatea fiind maparea atât a zonelor care prezintă aspecte comune de credință și atitudine ritualică, cât și a celor care particularizează fiecare grup etnic în parte, unul față de celălalt. Pe cât posibil, vom acorda atenție și situațiilor în care proximitatea geografică a condus la împrumuturi culturalo-lingvistice interetnice.

Acestea fiind spuse, pornim cu speranța că, datorită unei organizări ideatice inițiale atente, cu metode și obiective specifice și generale clar definite, în paginile următoare vom reuni diverse științe umaniste și o multitudine de mărturii de conștiință populară prin care să ajungem să formăm o imagine mai completă și mai clară – printr-o abordare diacronică și sincronică – despre *cum* gândește și abordează țăranul român (ca exponent al universului arhaic al satului) moartea și lumea de dincolo.

Capitolul I
Marea trecere.
O abordare sintetică

S-ar cuveni să subliniem că rare sau chiar inexistente sunt acele situații în care interdisciplinaritatea este absentă cu desăvârșire din cuprinsurile lucrărilor care se respectă. Orice carte ori studiu care își propune abordarea aprofundată a unui subiect trebuie să conștientizeze complexitatea ce acoperă și ce se ascunde în interiorul temei respective, astfel că prezența unei doze variate de interdisciplinaritate este aproape obligatorie când ne propunem (și chiar dacă ne oprim la stadiul de propunere) să înțelegem cât mai mult și cât mai bine un *ce* anume. Dacă ceea ce am afirmat până în acest punct este adevărat și valabil, să ne punem (retoric) întrebarea *cât de interdisciplinară și complexă este o lucrare etno-folclorică* ce își propune să cuprindă cât mai mult și cât mai bine din *modul în care lumea simplă* (și complexă) a *satului* (ca leagăn al culturii și firii fiecărui neam) *a înțeles și înțelege moartea*.

Desigur, interdisciplinaritatea hărții genetice a cercetării de față depășește cu mult ceea ce urmează să aducem în discuție în acest capitol introductiv (cititorul va putea să anticipeze această realitate chiar din pura lecturare a capitolelor și subcapitolelor componente), dar considerăm că ceața complexității ce acoperă subiectul lucrării noastre permite întrezărirea a patru faruri care luminează puternic